

el, ez a körfolyosó éppúgy nem valóság,
mint az illatod, az illatod a tea gőzében,
a rántottaszagban, a cigaretta füstjében,
mindenhol, átverés, tudom, átverés az egész,
itt reszketek valami rafinált színpad
díszletei között, túl egy eszméletvesztésig
fokozott szeretkezésen, amit hamarosan
újabb követ majd, mert nem érhetjük el
egymást soha, és ez nem vehető tudomásul,
hiába van tele a testem harapásaid nyomaival,
hiába suttogod orgazmus közben, hogy édes
istenem, mi ott sem, egymás testében sem, sehol,
fonnyadt muskátlikkal teli virágláda, ennyi
egyet hagytak, elpöckölöm a csikket, hullócsillagunk.

Miskolczy Ambrus

AMIKOR KOSSUTH KITÜNTETTE GÖRGEIT...

Az emlékezet játéka, avagy egy pletyka anatómiája

Amikor 1849. március 9-én Kossuth kitüntette Görgeit, az elnök bocsánatot kért – volna! – a tábornoktól – szól az ismerős történet: Jókai Mór, Vas Gereben és Kemény Zsigmond kürtölte szerte a világba. Az első kettő még életében, az utóbbi csak halálában, egyik posztumusz írásában. A történetet festményen is megörökítették. Sok ismerős arcot látunk, feszülten figyelik, miként tűzi Kossuth, az elnök a tábornok Görgei mellére az érdemrendet. Kérdés: valóban mit láttak és hallottak, és mire emlékeztek később? Más szóval: milyenek is az emlékezet játéka? De először beszéljenek a források!

Koronatanánk a legnagyobb magyar naplóró: gróf Gyulay Lajos. A századdal született, s huszonegy éves korától száznegyven kötetet írt haláláig, 1868-ig. Nevelője Döbrentei Gábor, és a család barátja Kazinczy Ferenc, aki állítólag egyik nővérebe még szerelmes is volt, úgy dicsérgette őt, mint aki nagy író lehetne, olyan jól forgatja a tollat. De volt annyi önkritikája, hogy felismerje, gyatra versei, ügyetlen karcolatai és zagyva cikkei nem ütnek meg a mértéket. Viszont a közvetlen beszéd, az élmények és benyomások megjelenítésének mestere. Diszkrétan fecseg, mert amit másoktól hallott, nem mindig adta tovább, saját véleményét viszont nem titkolta, és azt sem hallgatta el, amit látott. Az erdélyi reformellenzék radikálisainak egyike volt, aki az első magyar népképviselői országgyűlésben Hunyad megyét képviselte, és tagja lett a függetlenség kikiáltásában nagy szerepet játszó Radikál Pártnak, amiről egyébként szintén hallgatott.¹

Gyulay Lajos kétszer írt hosszabban az 1848–49-i fejleményekről. Először szemtanúként és az események részeseként, majd 1865–66-ban, amikor Horváth Mihály *MAGYARORSZÁG FÜGGETLENSÉGI HARCÁNAK TÖRTÉNETE 1848 ÉS 1849-BEN* (Genf, 1865) című nagy művét olvasta, és közben hajdani tapasztalataiból is fel-felidézett valamit. De nem követte Horváth Mihályt a hirtelen felemelkedő ifjú magyar hadvezér, Görgei Artúr osztorozásában. Igaz, Horváth sem próbálta meg kimutatni Görgei 1848-i szereplésében az árulást, viszont olyan alattomos, bosszúvágyó embernek mutatta be, aki mindenre képes. Például – szerinte – a fiatal tábornok szándékosan hagyta, hogy Perczel Mórt megverjék az osztrákok Budapest előtt. Így akarta Görgei – ugyancsak Horváth szerint – Kossuth kedvét elvenni attól, hogy beleszóljon a hadvezetésbe, és egyben riválisát is lehetetlenné akarta tenni.

Így ír: „*Vegyük elő Horváthot. [...] Debrecenben Kossuth ellen egy párt alakult, mely Görgeyt akarta a kormány elnökévé emelni. Valami másfélszáz képviselő jött egybe Debrecenben, és Kossuth hatalmas szónoklatával hamar visszanyerte a benne fektetett bizalmat, a csüggedő kedélyeket senki úgy felbátorítani nem tudta, mint Kossuth, ki annyi lelki erőt és erkölcsi bátorságot egy korszakban sem tanúsított, mint Debrecenben, a nemzetnek elvesztett önbizalmát visszaadta. A haza sorsa személyével azonossá vált. A csata meg őt kerülte, sőt bátorsághiányt is árult el, de a szószéken nagy volt. [...] Bem csodákat művelt. Kossuthban gyanút ébresztett Görgey magaviselete, de nem volt elég bátorsága tőle a vezérséget elvenni, ki féktelen elbizakodottsággal mit sem hajlott a honvédelmi bizottmányának rendeletére. Windischgrätz azt hitte, ha Budát elfoglalja, övé Magyarország, azért nem is sietett Debrecen felé, és ez nagy szerencsénk volt, mert azalatt erősödünk. [...] Mogát elfogatta, várfofogságba tette, holott István nádor tette őtet a hadak vezérévé, melyről utóbb maga lemondott. A nemzet kéntelen volt védeni magát, hol így bántak a magokat önkényt feladókkal. A magyar nép valóban nagy, bámulandó volt azon időben honszeretetében, vérét, vagyonát feláldozván. Hazudtak eleget a német hírlapok a magyarok csüggesztő állapotáról, veszteségéről, de azok nem tudták gyengíteni bátorságukat, mert Perczel és Klapka győzelmei felvillányozták a seregeket.*”²

E győzelem emléke felvillanyozta talán egy pillanatra Gyulayt is, hogy rögtön el is nyomja lelkesedését: „*Dembinski lemondása után Kossuth a vezérségre Vettert nevezte ki, és Görgeyt hadügyminiszternek, azonban Görgey mind a két hivatalt magához akarta ragadni. Kossuthnak nem volt elég bátorsága Görgeyt fékezni, ki ezt látva, annál bátrabban működött. Híres ember volt akkor Görgey, emlékszem, hogy magam is futottam utána, hogy csak láthassam, akkor volt a harc rendjelek kiosztása, melyeket Kossuth maga akasztott fel a jelöltekre, Görgey mellére is. Görgey egyszerű hadi és poros öltözetben, magas csizmákban jelent meg és félre vonulva a többiektől állott, mikor megtekintettem, egybefüggött karokkal, félrehajtott fővel, bíz én sokat nem néztem ki belőle, inkább egy drótos tóthoz hasonlónak találtam. Az alatt, míg Kossuth Görgeit kényeztette, ő egy Kossuth ellen forrongó estvélyben vett részt Kovács Lajosnál vagy Kazinczi Gábornál, nem tudom, csak annyit, hogy mikor onnan haza jött Kemény Sigó a legnagyobb felingerültségben láttam őt, ahogy lenni nem szokott, és elbeszélte, miként Görgeinek nem jár kevesebben az esze, mint a debreceni kormányt és képviselő házat széljel ugatni és élére állni a dolgoknak, de ebből aztán semmi sem lett, nem is vált volna hasznunkra. Görgey hazaáruló volt már akkor.*” (122. k. 372.)

Ha összevetjük e „*kijegyzések*”-hez fűzött magyarázatokat az 1848–49-i napló megfelelő részleteivel, elmondhatjuk, csodálatosak az emlékezet játéka. Láttuk, mennyire nem derült ki, hogy Kemény Zsigmond az ominózus találkozó után mit is mondott. Legfeljebb azt mondhatjuk, Kemény esze járt azon, amin szerinte Görgei esze járt vagy inkább csak járhatott. Egyébként láttuk, mindenki latolgatta a diktatúra célsze-

rúságát és lehetőségét. És mindenki belebonyolódott az ellentmondások hálójába. Gyulay Lajos is.

Nézzük csak meg, mit is írt hajdan – 1849. március 9-én – a kitüntetés átvételéről: „*Sok bolondja van a világnak. Ilyen Kis Ernő tábornokunk is, ki ma könnyes szemekkel fogadta el a rendjelt, melyet az ország nevében neki a kormány elküldött. Rajta kívül még hatan kaptak rendjelt. Vetter, Görgei, Percel, Demjanics, Guyon; és elfeledtem a hatodikat – igen – Bém ki talán legérdemesebb reá. Ezek közül a három első jelen is volt, Görgei egész harcias egyszerűségében, hosszú csizmában, sarkantyúval, dolmányban barna, öt hónapi bivouacot jellemző kezekkel és arccal. Komoly, szótalan, férjfiás állást foglalva, az elnök teremében, hol ezen díszrendek általa kiosztattak. Görgei 28 éves, lángeszű, jó hazafi, kit gyanúsítanak, hogy diktátorságra törekszik. Sergeit szeretik, azok által nyitva állhat útja arra. Csak a hazát mentse meg, az az első dolog.*”³

1849-ben tehát a szemtanú Gyulay másképpen látta, mi történt, mint az olvasó Gyulay 1866-ban, immár csak lelki szemei előtt. De mit szóljunk Jókai Mórról? – aki 1849-ben tárgyyszerű tudósítást adott, aztán 1850-i „naplójában”,⁴ majd 1861-ben VISSZAEMLEKÉZÉSEK 1849-RE. ÉRDEMRENDEK KIOSZTÁSA DEBRECENBEN címmel kis elbeszélészerű cikket szentelt ennek az esetnek is, amelyet az anekdotázó-adomázó *Üstökös* című lapban tett közzé,⁵ majd e cikket 1895-ben HÁTRAHAGYOTT MŰVEI-ben újra kiadta,⁶ és végül a század vége felé önéletírásába is bedolgozta.⁷ Idézzük fel mindezt, aztán vonjunk le néhány tanulságot ebből a Horváth–Gyulay–Jókai – (és látni fogjuk, Kemény Zsigmond–Vas Gereben–Vukovics Sebő–Görgei Artúr–Kovács Lajos–Hunfalvy Pál) intermezzóból, amelynek a következő címet adhatnánk: a fantázia ártatlan és ártalmas játékai.

Kezdjük a sort az *Esti Lapok* március 9-i tudósításával. Több okból is ezzel a lappal. Először is már aznap tudósított a fejleményekről, és a legerjedelmesebben: „*Ma délben 12 órakor történt az új katonai rendjelek első kiosztása.*

A kormányelnök, környezve a hadügyminiszter, a házelnök, számos képviselők s katonáktól kihirdeté, miszerint a kormány Kiss és Vetter altábornagyokat, Görgey, Bem, Perczel tábornokokat, Guyon ezredest az új rendjelek középosztályával feldíszíteni rendelte. A feldíszítendőek közül Vetter, Görgey, Perczel személyesen jelen lévén, a kormányelnök maga tűzte melleikre a rendjelt a jelenlevők őszinte éljenzései közt.

Ezúttal kézbe adá a kormányelnök Vetter tábornoknak altábornagyi oklevelét s kijelenté, miszerint ő az összes magyarországi hadsereg fővezényletével bízatik meg. Méltólag magasztalta e közben Görgei tábornok s felsőtiszai vezér érdemeit, ki keblének barátja, s kit, hogy ő állított egykor a sereg élére, úgy hiszi, a história előtt, mint egy szerencsés vonás a sors urnájából fog neki betudatni stb. stb.

Kiss altábornagy betegeskedése miatt nem jelenhetvén meg, neki a rendjelt a ház elnöke több képviselő s bizottsági tag kíséretében vitte meg s tűzte mellére.”⁸

Tartalmilag a legfontosabb mozzanat ebben a beszámolóban: a „stb. stb.” Mert ez a gunyoros kitétel – mely azt sugallta, hogy Kossuth csak beszélt, beszélt, ahogy szokott, és nem mondott semmit – jelzi azt a persziflázusra való hajlamot, mely később már a maga anekdotikus pompájában jelentkezett.

A radikális sajtó a kitüntetés eseménye fölött igyekezett gyorsan napirendre térni. A *Debreczeni Lapok* ugyanis Dembinski-párti volt, és elég nyíltan célozgatott arra, hogy Görgei esetleg katonai diktatúrára tör. Madarász József, miután jelezte a kitüntetés tényét, azt hangsúlyozta, hogy „*inkább akarunk hazánk megmentése jelen pillanataiban hallgatni*”.⁹

A *Marczius Tizenötödike* már némileg emelkedetten fanyalgott. „Tegnap a kormányelnöki termekben oly jelenet ment végbe, melyet a táblabírói világban szávemelő frázissal volt szokás feldrészíteni. Mi azonban a kétségbeesésig prózai republikánusok lévén, azt mondjuk rá, hogy mikor az embernek sem dolga, sem jobb mulatsága nincsen, valahogy szórakozás és változtatás végett megjárja az efféle is. [...] Vannak tehát már katonai rendjeink, miből aztán következik, hogy lesz katonai fegyelem is. [...] Olvastuk a statútumokat, melyekben az osztrák modor híven van reprodukálva. [...] az egész institutióval több malheur csinálunk magunknak, mint mennyi örömet szerzünk a kitüntetetteknek. [...] Vécsei maga is jelen volt az érdem kiosztásakor. És ő maga ugyan nem, de a jelenlevők szörnyen megbotránkoznak, hogy [...] kitüntetés nélkül maradt. Oh statútumok. Oh osztrák minta!”¹⁰

A *Marczius Tizenötödike* tehát az egész ünnepet a régi osztrák példa követéseként tüntette fel, és újabb meghasonlás baljós előjeleit nyomozta. A radikális forradalmi sajtó nem ismerte fel, hogy a kitüntetéssel a kormányzat éppen az OHB főparancsnokságát hangsúlyozta, az érdemrendek elfogadásával pedig a katonai vezetők hűségükről tettek tanúságot.

A vadradikálisok és eszmei radikálisok közötti hézagot kitöltő *Alföldi Hírlap* ezt már korábban felismerte, és ennek megfelelően dicsérte a kitüntetés tényét, és óvott a belső viszálykodástól. Ugyanakkor sejtelmesen célzott arra, hogy a kitüntetések mögött vészhozó politikai csatározásokra is sor kerülhet: „A *Mart 15 a 17-ik számban már kimondotta, hogy egy bizonyos cotteria a hadseregben szakadást törekszik támasztani, hogy azt a maga hasznára kihasználhassa. Nekünk is az a hitünk, hogy ily titkos rugóknak, melynek mozgatói itt Debrecenbe székelnek, kelle a hadseregben működni [...] Órizkedjete uraim a hadsereg politikai civódás és korteskedés tanyájává elfajzítani.”¹¹*

A radikális sajtó neheztelt Görgeire, és a békepártra célzott. Görgeinek felröptáta Dembinski elleni lázadását, de miután Kossuth már megerősítette a lázadó tábornokot a VII. hadtest parancsnokságában, és Dembinskit felmentette, célszerűbbnek tartotta a hallgatást. A radikális sajtó hallgatása jól jött Jókainak. Egy év múlva ugyanis Jókai – naplójában – a kitüntetés eseményét már a világsi tragédiát sejtető pszichodramaként jelenítette meg, hogy aztán tíz év múlva a sajtóban ezt még tovább cifrázza. Lássuk tehát, mit írt „naplójában” – amelyet egyébként szintén a nyilvánosságnak szánt, csak a cenzúra nem engedte megjelenni – és mit írt az *Üstökösben*, és rögtön hasonlítsuk is össze. Az 1849-ben távol lévő Kiss Ernő „aranyos molnárszínű mentéjében, mely a legfinomabb asztrakánnal [1861-ben az *Üstökösben*: »nyusztal«] volt prémezve, büszkén magasra tartott fővel jelent meg [1861-ben: »szállt ki hintájából«]. Fénylő zöld kócsagja délcegen reszketett a kalpagja mellett; [1861-ben: »míg hintájából a kapuig ért, többször«] megmégállt, kísérőihöz egy-egy szót szólani, s szétnézett [1861-ben: »magasra tartott fővel nézett szét«] a nép között, mintha követelné azon bámulatot, mely láttára úgys támad a tömegben. Az aranypaszománt könyökéig ért már; minden új rangfokozat megszelesítette azt”. Ezzel szemben Görgei természetesen sárosan, tavaly ősz óta viselt kopott őrnagyi ruhában jelent meg a városházán. Kiss Ernő, „a pompás gálába öltözött arisztokratát” észre sem akarta venni, aztán „levetette magát egy székre minden kínálás nélkül, nagy csizmáit hosszan elnyújtotta, s beszélt a hozzá legközelebb esőkkel, kik éppen nem voltak valami nevezetes emberek, míg a jelenlevő notabilitásokkal szóba sem ereszkedett” – hadd halmozódjon a feszültség, és hadd izguljunk, amíg sor kerül a ceremóniára, amelyet annak rendje és módja szerint épített fel Jókai, felvonultatva mindazokat, akik vagy nem voltak ott, vagy nem is kaptak kitüntetést.

„A tábornokok sorba álltak. Kossuth személyesen tűzte fel mellükre az érdemkereszteket, s mindeniknek monda aközben egy iránymondatot.

Első volt Mészáros. [Nem kapott kitüntetést!]

– *Az ősz becsületességnek!* [1861-ben még kiegészítve: »(megérdemelt jelszó)«] – *monda az elnök, a koszorús keresztet mellére tűzve.*

Azután jött Kiss Ernő. [Otthon betegeskedett!]

– *Az első győzelem hőségnek!* [1861-i értékelés: »(Ennek is tudjuk történetét.)«]

Utána Guyon. [A hadszíntéren tartózkodott!]

– *Az új haza legvitézebb fogadott fiának!* [1861-i magyarázat: »(ő angol volt)«.]

Végre Görgeire került a sor.

Miért maradt végül, maga vonult-e hátra, vagy Kossuth hagyta őt utol? Ő volt az utolsó a sorban. [1861-i kiegészítés: »Vagy tán mert a legfiatalabb volt?...«]

Midőn Kossuth hozzá [1861-ben: »elé«] közeledett, a két férfi szemei találkoztak.

Görgei jóval magasabb volt Kossuthnál, ő le, Kossuth felnézett órá. [1861-ben ez a sejtlemes nézelődés kimaradt a cikkből.]

És Kossuth kezei remegtek, és Görgei halavány volt, mint a fal, midőn az érdemrendet mellére tűzte.

[1861-ben már: »Emlékezzünk mindkettőnek beszédes szemeire; amennyi érzés beszélt Kossuthéból, annyi akarát és dac villogott Görgeiében.«]

Alig hallhatólag, megtört, elfojtott hangon monda Kossuth:

[1861-ben: »Kossuth, midőn az érdemrendet, mit a nemzet a legnagyobb elismerésül osztott, vezérének mellére tűzé, alig hallhatólag azon az elfogódott hangon, melyet akkor lehete tőle hallani, midőn az érzés uralgott ő rajta, nem ő az érzéseim, rebegé:«]

– *Engesztelődés – a haza nevében.*

A legközelebb állók közül is alig hallá egy pár e szavakat; de mindenki odanézett, és mindenki látta, mily kérve [1861-ben nem szerepel: »kérve«], mily engesztelően nézett föl Görgeire Kossuth [1861-ben: »a kormányzó a hadvezérre, azokkal a«] nagy, beszédes, kék [1861-ben nincs »beszédes«, ám »kék« helyett »sötétkék«] szemeivel, mint reszketett keze annak mellén; és látta mindenki, mily vad, mily megvető [1861-ben »dacos« és nem »megvető«] tekintetet vetett rá Görgei [1861-ben: Görgei helyett »a vezér«], mily névtelen dühvel álltak meg szemei mereven az elnökre tekintve, azon emberre, kit ő úgy gyűlölt, kit oly kevésre becsült, kivel játszott, kit tízszer megharagított, s ugyanannyiszor egy szavával kiengesztelt, kit gyengének látott, ki őt saját hatalmával megkínálta, kiről tudva: hogy őtőle fél, mint senkitől a világon, s mégis ő hozzá ragaszkodik, mint senkihez a világon – és akit a nép mégis bálványoz, szeret; míg őt alig emlegeti...

[1861-ben a szögletes zárójelünk utáni részt finomította Jókai: »mily fagyos merevséggel néztek szemei azon férfira, kit ő tízszer megharagított, s ugyanannyiszor egy szavával kiengesztelt, kiről tudta, hogy tőle fél, és mégis hozzá ragaszkodik – és akinek a nevét a nép bálványozva hordja – míg az övét alig emlegeti.«]

Kik e percben Kossuthot és Görgeit látták együtt, egymással szemben, ezen jelenetet nem fogják feledhetni [1861-ben: »feledni«] soha.»

1861-ben még többek között a következőkkel is megtoldotta az emlékező, aki a soha meg nem történt jelenetet átadta az ideiglenes örökkévalóságnak: „*A jó öreg Mészáros maga elé dűnnyögve monda: »Két kard egy hüvelyben.«*

Az idő bebizonyította, hogy az öreg katona jó próféta volt.»

A századfordulón saját életének regényében Jókai szerint Görgei megint sárosan állított be, nem is sejtve a kitüntetést, mert csak a haditerveket jött megbeszélni. Most már nem huppant bele egy karosszékbé, hanem egy nagy kályha mellé húzódott, és ott és akkor tudta meg Kovács Lajostól, hogy előző napon országgyűlési zárt ülésben

Vetert nevezték ki fővezérnek. Kiss Ernővel természetesen szóba sem állt. Kossuth pedig ez alkalommal bocsánatot kért: „Az Istenért, ne nehezteljen rám.” Mire: „Görgey hidegen meghajtotta magát és hallgatott.” És: „Ezt a jelenetet mindenki megtudta” – írta Jókai Mór a századfordulón. De miért is módosította Kossuth bocsánatkérését?

Jókai Mór azért módosította Kossuth szavait, mert időközben elolvasta Kemény Zsigmond – Beksics Gusztáv által kiadott – 1850-i védíratát. Kemény pedig némileg másképpen látta a történeteket. És tegyük hozzá, az egész történetnek a jelentőségét is jobban elő tudta adni. Kossuth – fejtegette a védírat – ugyanis előzőleg, a kápolnai csata után a katonai táborban járt; azzal a szándékkal indult, hogy Görgeit megbünteti, mert ez társaival fellázadt a fővezér Dembinski ellen. Csakhogy mégsem büntetett, hanem a szerencsétlen kezű lengyel hadfit váltotta le, és helyére éppen Görgeit állította. Aztán visszatérve Debrecenbe úgy döntött, hogy az egyesült seregek élére Vetter Antalt nevezi ki fővezérnek. Ebben a feszült hangulatban került sor a kitüntetések átadására.

„Reggel 11 órakor halljuk – írta Kemény Zsigmond –, hogy Görgei véletlenül Debrecenbe érkezett.

A Vetter kinevezetése, mely 8-án este történt a titkos ülésen, akkor még titok volt a publikum előtt s Kossuth csak később akarta a tábornak is megírni.

Kossuthnál éppen 11 órakor nagy pompa volt, húsz követ jelenlétében, t. i. érdemjelek osztattak ki s a tábormokok a legfényesebb díszruhában, egy félkört formálva állottak, várva az elnöknek a belső szobákbóli kilépését. Görgei számára is volt az asztalon egy díszjel, futár által elküldendő.

Midőn ezen előkészületek rendben valának, belép Görgei sáros lovagcsizmában és egészen be-mocskolt úti ruhában.

Ő mint fővezér, sietett Debrecenbe, Kossuthal közleni az operáció tervét, s Vetter kinevezetését, minthogy szekeréről leszállva, egyenesen ment a kormányelnökhöz, csak ott tudta meg.

Rendkívüli volt Kossuth zavara. A tábormokok hosszú képpel állottak, mint e státuscsin tanácsadói; a követek is, mint eszközök, szintén genirozták magukat.

Görgei a tábormokokra figyelmet sem vetve, egy kamin mellé vonult vissza, néhány szót váltva Kovács Lajossal és a közelebb álló követekkel.

Kossuth végét szakasztani akarván a rendkívüli kényelmetlen helyzetnek, sietett egy hatályos beszéddel a díjosztás ünnepélyét megnyitni.

A beszéd végén rendre előállottak a tábormokok, s ő kinek-kinek mellére feltűzte az érdemjelt, valami cifra frázist mondva.

Midőn Görgeihez fordult, keze reszketni kezdett és a rövid oráció helyett félig suttogó hangon, de úgy, hogy a Görgei háta megett álló követek hallották, ezt mondá: »az istenért! ne nehezteljen ön réám!«... Görgei hidegen meghajtotta magát és hallgatott.

Az ünnepély végén néhány tábormok, köztük Görgei, Kossuthot belső szobáiba kísérte; a követek pedig aggodalmak közt oszlottak el.

Csak később tudtuk meg, Görgei, Kempelen által (mihelyt Kossuthtól távozott), mindenütt kerestette Kovács Lajost, de nem találhatta meg. Délután meg négy óra előtt visszaindult a táborba.

*Mi ezen esemény után még inkább megerősödünk azon szándékban, hogy Görgeit kell Kossuth ellen fölléptetni, és csak akkor lehet sikerre kilátásunk, ha Görgei áll hátunk megett.*¹²

Ott és akkor Debrecenben azonban még más is állt Görgei háta mögött: Vas Gereben, aki Jókaitól kapott kedvet, hogy a leghitelesebb tanúként lépjen fel:¹³ „Csak azt írom le, amit saját szemeimmel láttam, és mivel éppen ezen jelenetet egy kedves író társam is le-

írta, de az én tudatom szerint hibásan, jónak láttam emlékezetem és több jelenvoltnak bizonyítás után úgy leírni, amint volt.”

Vas Gereben a nép mozgósításában játszott korábban nagy szerepet lapjával és különböző röpirataival. Bár nem volt országgyűlési képviselő, úgy tűnik, körükben forgolódott. Arra is emlékezett, hogy amikor híre jött Görgei váratlan érkezésének, „*a képviselők szétszórának, és mindenki azon tűnődött, hogy a napnak lefolyásában Görgeivel miként végez a kormány*”. Aztán 11-kor hívták őket Kossuthhoz, és a városházára együtt ment Vörösmartyval, Palóczyval, Tóth Lőrincsel és Perczel Mórral. „*Az elnök igen derült arccal fogadott bennünket, és mindjárt az első szobába vezetett, hol idáig csak Görgei volt, és az érkezőkkel megösmertette. Említett író társam a tábournokra fényes ruhát adott, én pedig azt mondom, ami nagyon is meglepett, hogy egy nagyon elnyűtt barna atilla volt rajta, melynek aranygallérát is jól megviselte az idő, lábain hosszú szárú, térden felül érő lovagló csizmák voltak – kardja pedig az ajtó balszárnya mellett lévő úgy sarkához volt támasztva, a kardszj éj bojt a legszegényebb, aminőt csak valaha láttam. A tábournok nyugodtnak látszék, bizalmasan beszélgetett, ámbár ő legjobban tudhatta, hogy e napon olyan történik, mi szívében tört hagy, és éppen nem csalódom, hogy e nap volt az, melyben közte és Kossuth között az őszinte vonzalom első csorbája megtörtént.*”

Ezzel nem sikerült ugyan Jókait felülmúlnia a feszültségteremtésben, de megpróbálta. Igaz, ellőtte a poént, amikor már jelezte, hogy mi volt a meghasonlás oka: a „*fővezér nevezés, mi Görgeit bizonyosan keményen sértette*”. Vas Gereben szerint „*az érdemrendosztás napja azon időre esik, midőn seregeink Kápolnánál megütköztek*”. Itt „*Görgei határozott parancs ellenére sem jelent meg*”, és emiatt elmaradt a győzelem. Kossuth azonban Dembinskit váltotta le, „*hogy Görgeinek és barátainak ne legyen az a kifogása, amit mondtak, hogy a magyar hadsereget nem magyar vezényli*”. A következő részből meg is tudjuk, hogy Kossuth „*bár szívéből óhajta, nem nevezhette ki Görgeit fővezérnek*”, mert akkor Damjanich és barátai haragudtak Görgeire, és ilyen körülmények között „*Kossuth nem akart játszani az érzelmekkel, s amint én tudom, hogy Görgeit nagy tehetségnek hitte, saját érzelmeit föláldozva*”, Vettert nevezte ki. Mindenesetre most a kitüntetés ünnepélyes alkalmából Kossuth „*Görgeinek egy külön beszédet tartott, ugyanazt, melyben azon híres és emlékezetben maradt szavak valának: »Szerencsének tartom azon napot, melyen a sors urnájából (fazekából) kihúztam Görgei Artúr nevét!« Görgei egykedvűnek látszék, és nyugodtan várta, hogy Kossuth hozzája közeledjék. Kossuth nem elégedett meg szónoklatával, mert midőn Görgeihez lépett, ki a sarokba vonultan állt, még szükségesnek vélte az érdemrend föltűzése közben bár igen halkán, ezen szavakat mondani: Az Istenre kérlek: ne haragudjál! Oly közel álltam e jelenethez, hogy e szavakat meghallám, de hallá Tóth Lőrinc is, ki szintén azon közelségben állt.*” Vas Gereben története szerint Görgei Vetter kinevezése miatt megharagudott, és így: „*Az érdemrendosztás napja tehát kezdete volt azon gyűlöletnek, melyet később Görgei annyiszor kimutatott Kossuth iránt, és e nap kulcsot ad mindazon aprólékoságra, melyek együttvéve eredményezték a két fő embernek egymástól eltávolodását.*”

Ha elgondolkozunk ezen az elbeszélésen, akkor úgy érezzük, logikailag az következne, hogy a kitüntetés oldja a feszültséget, nem is beszélve a – fiktív és utólag kitálalt – bocsánatkérésről. De az anekdotázó kedv éppen olyan szenvedély, mint a szerelem, nem ismeri a logikát. Vagy mégis? Maga Vas Gereben is érezhette, hogy valami hibádzik. Ezért a következő részben a végzetes gyűlölet magvát már Görgei jellemében találta meg: „*Görgei a hiúságnak azon szerencsétlen részét bírta, mely nem vadászta a kitüntetést, nem hajlongott érte; de ha valamit meg nem adtak neki, azt a gyűlölet mérgével írta fel emlékezetébe.*”

Most már kilenc változatban – öt Jókai-, két Gyulay-, egy Kemény- és egy Vas Gereben-előadásban – ismerheti „mindenki” e történetet, amelyet kis vízfestményen Medve Imre is megörökített. Ez méghozzá a Görgey család levéltárában maradt fenn vékony papírba csomagolva, melyen a következő olvasható: „*Medve vázlata. Debreczen 1849. március 10 Kossuth első decoratiója a magy. katonai 2od osztályú érdemkereszttel.*”¹⁴ Látuk, az eseményre előző nap, déltájban került sor. Medvénél pedig tízet mutat a falóra. Kossuth viszont az előtérben – tehát nem a kályhánál – tűzi Görgei mellére az érdemrendet. Ez így történhetett. A kitüntetettek mellett egy csoportban ott magasodik ki Damjanich, és ott feszít Kiss Ernő, akik – mint tudjuk – nem voltak ott. Realista vagy inkább realisnak tetsző mozzanat, ahogy Mészáros Lázár – ez alkalommal bozontos szakállal – komoran néz maga elé, és kezében egy tekerics van. Rosszulesett neki ugyanis, hogy őt a harcmezőn mindig üldözte a balszerencse, miközben ő volt az a magas rangú katonai vezető, akit az országgyűlés szeretett és még sajnált is egy kicsit, és nem sajnálták volna, ha jobban elismerik fáradozásait.

Humorérzékét nem vesztette el Mészáros Lázár. Ha Jókai, Kemény, Vas Gereben története eljutott volna hozzá, azon is élcelt volna talán. Így sajnós emlékirataiban a kitüntetésről mit sem írt. Pedig milyen jól beleillett volna abba a képbe, melyet Görgei és Kossuth viszonyáról adott, amikor feltette a kérdést: „*e két tekintélyes férfi [...] miképp szerepelhetett egymás ellenében annyi ideig? Ennek oka, mert mindkettőben annyi éles belátás volt, hogy azon szándékot, melynél fogva egymást viszonylagosan orruknál fogva vezetni iparkodtak, jó korán, kölcsönösen észrevették. Hanem Kossuth, az atya, öregebb jezsuita lévén, fiát, Görgeyt elragadó szónoklatával mindig porrá zúzhatni gondolá, ha szolgálatára többé szüksége nem lesz. Ellenben Görgey, a fiú, reménylél, hogyha a szentlélek segítségével s kis szerencsével a fővezéri polcra léphet, s ha magát nélkülözhetetlenné teheti, akkor a másik fölé erővel is fölemelkedhetik*”.¹⁵

Jókai tehát utólag azt találta ki, amit Mészáros utólag gondolt. Mészárosban pedig talán nagy írói veszítettünk, főleg, ha vette volna a fáradságot, hogy egy kicsit ő is hazudozzon, különböző pletykákat át dramatizáljon.

Kár viszont, hogy Horváth Mihálynak nem volt humorérzéke. Lehet, hogy még ott is volt a debreceni városházán. Medve Imrének az esetet megörökítő kis vízfestménye szerint – ott állt Mészáros mellett, Kossuth mögött, Görgeivel szemben.¹⁶ De úgy látszik, nem hallotta a bocsánatkérést, vagy az arról szóló történetet nem tartotta hitelesnek, sőt talán nem is jutott el hozzá. Ki tudja? Majd még lesz alkalmunk latolgatni. Először lássuk, miről számolt be, miként adja elő Görgei és a békepárt szövetkezését: „*Először ezen szövetkezésnek akkor köttettek össze, midőn Görgey a kápolnai ütközet után, március első napjaiban, Debrecenbe utazott. Görgey már sokkal nyíltabban elárulta ellenszenvét Kossuth iránt, mintsem hogy a békepártiak hosszabb, tekervényesebb utakat kénytelenítettek volna választani az ő irányának kipuhatolására. Elég volt egyszer találkozniok, hogy céljok egygé váljon. Az ellenszenv, melyet Görgei Kossuth iránt elárult, eddigelé iránytalanannak, határozatlannak látszott. A békepárt tagjaival, különösen Kazinczy Gáborral és Kovács Lajossal tartott értekezletei következtében jött ő hihetőleg először magával tisztába a cél iránt, melyre azontúl törekedett.*

A szövetség tehát megkötetett. Kitűzött cél lón: Kossuthot megbuktatni, helyébe a főhatalomra Görgeyt emelni, ki aztán a dinasztiaival egyezkedjék; mert azon reményben éltek, hogy a dinasztia, mely a felségsértőnek kikiáltott Kossuthal alkudozni soha sem fogna, Görgeyvel, a diktátorral s diadalmas fővezérrel hajlandó lesz az egyezkedésre. Nem hisszük, hogy már ezen egyezkedés alapjairól is volt volna szó; még csak a legközelebbi cél forgott szemök előtt. Bizonytalan az is, vajon Görgey őszintén elfogadta-e a békepárt fő célját; erről azonban kétséget nem

szenved, hogy ezentúl, Görgeyben bízva, egyenesen Kossuth megbuktatására intézte titkos törekvéseit.

E cél sikerítése végett, a párt Esti Lapok címe s Jókay Mór szerkesztése alatt egy napi lapot indított meg, részvények útján, március kezdetén. Azon gyűlések, melyeket a párttagok, barátságos estvélyi mulatás színe alatt, Kazinczy Gábor szállásán tartottak, csaknem naponkéntiakká lőnek; ezek adták ama lapnak is irányát. Nyáry Pál még folyton tagja maradt e pártnak, bár e gyűléseket, honvédelmi bizottmányi tag lévén, restellte látogatni. De Jókay Mór őt mind e gyűlésekkel, mind a lappal folytonos összeköttetésben tartá; sőt némely, az Esti Lapokban megjelent cikk is Nyáry sugalmainak viselte bélyegét. Tagja volt a pártnak maga a képviselő ház elnöke is, Almássy Pál, ki aztán annak érdekeit a képviselő házban is lehetőleg előmozdította.” (II. 382.)

Minél többször elolvassuk ezt a néhány bekezdést, annál inkább csodálhatjuk a történetíró – némi felekezeti bigottságon is edzett – dialektikáját, aki teljes bizonyossággal jelzi az összeesküvést, és egyben azt is érzékelteti, hogy egyelőre mégsem került rá sor, bár sor kerülhetett volna, és ezért tényszerűségnek tekinthető, bár mégsem az stb. A két ismert békepárti képviselőre úgy utalt Horváth Mihály, hogy nem derült ki, találkoztak-e vagy sem akkor Görgeivel. De lássuk, mire emlékeztek ők, vagy inkább mire akartak emlékezni.

Kazinczy Gábor, aki 1850-ben a haditörvényszék számára elkészítette védiratát, ebben érthetően eltúlozta a békepárt szervezkedését. De arról nem írt, hogy 1849 márciusában Debrecenben találkoztak volna Görgeivel. Csak arról számolt be, hogy később felvette a kapcsolatot a tábornokkal, amikor a képviselőház üzenetét tolmácsolta, és ez megígérte, hogy majd Debrecenbe jön. Kazinczy tehát még a májusi találkozóóról sem árult el semmit, csak keserűen jegyezte meg, hogy Kossuth – Görgei és a békepárt együttműködésének megakadályozása céljából – nem csak az országgyűlés Pestre költözését kezdeményezte, „*de sőt a kormány egy részét még aznap útnak indítá Pest felé*”.¹⁷

Kovács Lajos, aki 1849. március 9-én ott állt volna a kályhánál, és beszélgetett volna Görgeivel, így emlékezett: „*Míg mi arról tanakodtunk: miként kéne Görgeihez férközniünk anélkül, hogy lármát üssenek elleneink, egy reggel (március 9-kén) híre futamodik a városban, hogy Görgei megérkezett Debrecenbe.*

Véletlenül e napra hívott össze Kossuth egy díszes kört magához, hogy az újon alkotott rendjelt a magokat kitüntetett hadparancsnokok közt kiossa.

A többek közt én is megvoltam ez ünnepélyre hívva.

Előzőleg Görgei megérkezésének híre összehozott benniünket a klub helyiségében. Ott elhatároztuk, hogy ez alkalmat használjunk kell Görgeivel az érintkezést megkezdeni. S mert én az ünnepélyre hívva voltam, hol Görgei bizonyosan jelen lesz, engemet bíztak meg társaim óvatosan egy találkozást Görgeivel keresni s vele ügyeinkről beszélni.

Kossuth termében nagy társaságban én Görgeit ott találtam, de annyira sem voltam vele ismerős, hogy egymást megszólíthattuk volna, különben is ily helyen vele beszélgetésbe elegyedni éppen nekem, nagy figyelmet gerjesztett volna.

Én tehát hadsegédét, Kempelent, egy ablakmélyedésbe vonván magammal, elmondottam ennek, hogy nekem képviselő társaimtól megbízásom van a tábornokkal okvetlenül találkozni, kértem Kempelent tudatná ezt a tábornokkal s mondaná meg, hogy mi nagy szükségét látjuk annak, hogy érintkezésbe lépjünk és egymást megértsük stb.

Mondá nekem Kempelen, hogy a tábornok olyképp intézkedett Füreden, hogy még az nap okvetlenül vissza fog érni, mert másnap a sereg mozdul. Ideje tehát igen ki van szabva, de azért ő mindent elkövet, hogy találkozást eszközöljön köztünk.

Én a délutánt a klub helyiségében töltöttem, de semmi tudósítást nem kaptam. Később tudtam meg, hogy Görgei egy óra hosszát kerestetett Kempelel a városban, volt is szálláson, de nem talált. Szóval a találkozás elmaradt.

*Sem én, sem társaim közül senki nem találkozott Görgeivel. A fátum közinkbe lépett.*¹⁸

Horváth Mihály nem törődött a fátummal. A historikus hitelt adott a kapcsolatfelvételtől szóló híreknek, de a kossuthi bocsánatkérést mellőzte, talán azért, mert ez már túl sok lett volna Kossuth ellen, vagy talán azért, mert tudta, hogy politikai pletyka az egész, sőt azt is tudta, hogy mások is tudják, így annak felemlegetése csak rontaná az összeesküvésről szóló történet hitelét. Egyébként Kossuth közelebb állt a szívéhez, mint Görgei és a békepárt. Mert ugyan az 1860-as évek elejétől kiegyezésre készült ő is, de annak árát meg akarta fizettetni. A békepártra a kelleténél többet hivatkozva nem lehetett előnyös alkut kötni, még akkor sem, ha a békepárti politika a kiegyezés eszmei forrása lehetett.

De honnan tudhatta Horváth Mihály, hogy a kitüntetésről szóló történet hiteltelen pletyka? Alighanem magától Görgeitől, pontosabban az ő emlékirataiból. Itt pedig másképpen zajlottak az események. Az emlékező főhős arról számolt be, hogy a kitüntetések kiosztása előtt már felkereste Kossuthot, hiszen azért jött Debrecenbe, hogy megtudja, ki a magyar seregek fővezére, és elfogadtassa a haditervnek megfelelő mielőbbi offenzíva megindítását. Mikor megérkezett, az elnök éppen neki írt levelet. Ebben a levélben Kossuth kifejtette, hogy Vetter Antalt nevezte ki fővezérnek, már csak azért is, mert Görgei megígérte, hogy támadni fognak Damjanichcsal együtt, csakhogy a támadás elmaradt, és így maga Kossuth is „*kompromittálva*” érezte magát, aminek – mármint Kossuth kompromittálódásának – Kemény Zsigmond utólag – idézett védiratában is – kellőképpen örült. A koncentrált támadás érdekében fővezér kellett, és mivel – fejtegette Kossuth – Görgei nem ismeri a délvidéki magyar seregek helyzetét és az ottani viszonyokat, Vetter az alkalmasabb. Egyébként: „*örködni fogok, miszerint Vetter jót és jól rendeljen, bízom tökéletesen Önnek és Damjanicsnak hazaszeretetében, tudom, hogy Ön a legtisztább jellemek egyike, kik e szótól »dicsvágy« idegenek, tudom, hogy Ön sziklaszilárdságával ura tud lenni seregei engedelmességének s végre kijelentém, hogy amíg én élek, Magyarországot belső egyenetlenség által Lengyelország sorsára jutni nem engedem, s ha a seregben akárki is, egyik vagy másik méltán kedvelt vezér személye iránti szeretetnek a haza egyszíntenciáját – mely a katonai fegyelemtől s egységtől függ – alárendelve zavart akarna előidézni, vagy én nem térek vissza életben, vagy az meghal kérelhetlenül!*”¹⁹

Kossuth levele határozott és fenyegető. Megint csak jelzi, hogy azok, akik kemény, Robespierre-féle fellépést szorgalmaztak – utólag – csak saját felelősségük terhéért hátrították át az elnökre. Amikor Görgei betoppant, Kossuth először azt kérdezte vendégétől, milyen legyen a leendő fővezér. Mire a megkérdezett tábornok – emlékiratai szerint – így nyilatkozott: „*Legyen katona és legyen magyar; egyébként akár rangban idősebb, akár fiatalabb nálam, az nem érdekel.*”

Görgei tehát maga is keményen válaszolt, éppen Kossuth esetleges fővezérségével szembeni ellenvéleményének adott hangot, és annak, hogy nem fogadnak el külföldi hadfit. „*Erre Kossuth – emlékezett Görgei – minden mellébeszélés nélkül*” közölte, hogy már aláírta Vetter kinevezését, és véleményét kérte. Görgei jelezte, hogy nem ismeri közelebbről az új fővezért, „*de akik őt ismerik, azt állítják róla, hogy tanult és vitéz katona*”. „*De Kossuth nem ezt akarta megtudni tőlem, hanem azt, hogy én képesnek tartom-e Vettert a hazaárulásra. Erre a kérdésre azt mondtam az elnöknek, hogy Vettert benyomásaim alapján becsületes embernek tartom.*”

Görgei elhallgatta, hogy saját hadtestének tisztikarában majd nem örülnek Vetter kinevezésének. A vele Debrecenbe jövő Asbóth Sándor a kitüntetés után úgy nyilatkozott Hunfalvy Pálnak: „*Vetter áruló lesz, tudja azt a sereg.*”²⁰ Görgei tehát nem vádaskodott, amikor Kossuthnál jelezte – ennél sokkal kedvezőbb – véleményét. Nem tudni, milyen formában vetődött fel Görgei fővezérségének kérdése. Lehet, hogy hallgatólagosan napirendre tértek fölötte. Lehet, hogy Kossuth némileg szabadkozott, hogy nem őt nevezi ki, bár ezt a tábornok megemlíthette volna emlékirataiban, nem lévén oka az elhallgatásra. Mindenesetre Kossuthnak nagy kő esett le a szívéből. Klapkának még aznap, március 9-én – miután hosszan kifejtette Vetter fővezérré való kinevezésének indítékait – csak annyit jelzett: „*Görgei tábornok urat egy kedvező véletlen éppen most Debrecenbe vezérlé, s alkalmam lévén vele személyesen szólni, csak annyit mondhatok, hogy olyannak találám őt, aminőnek mindig hittem: magasztos érzelmű tiszta hazafinak.*”²¹ Másnap barátját, Csány Lászlót, az erdélyi kormánybiztost úgy nyugtatta meg a hadvezérek közötti viszály elsimításáról, mintha magát is meg akarta volna nyugtatni: „*Görgyvel mindent tisztába hoztam személyesen. Ő becsületes ember s minden különösségei mellett tiszta lelkű hazafi. De most nem lehetett fővezérré, nem lehetett, maga is belátta.*”²²

Közben – március 9-én délelőtt – Kossuthhoz megérkezett Vukovics Sebő, egykori kormánybiztos, aki úgy emlékezett, hogy az elnöknel, „*egy ifjú, kimondhatlanul vonzó külsejű hadfit találtam [...] honvéd őrnagy atillában.*” Ez volt Görgei, akinek „*magaviseletében – Vukovics szerint – felöltő szerénység ömlött el; Kossuth irányában a tisztelet, mondhatnám, hódolat vonásai jegyezék minden szavát, mozdulatát.*” Közben megérkezett Mészáros is, aki azért is neheztelt Görgeire, mert nála – a hadügyminiszternél – nem jelentkezett (holott a váci nyilatkozatban még azt hangoztatta, csak tőle fogad el parancsot). Majd beállított Nyáry, „*ki észrevehetőleg keresé Görgeyhez közeledését,*” de „*ez igen hallgatag volt.*”²³

Görgei emlékirataiban meg sem említette ezeket az új vendégeket, hanem csak azt jelezte, hogy az eszmecsere után távozni készült, de Kossuth – idézzük a tábornokot – „*azzal marasztott, hogy éppen most történik meg az ő lakásán az újonnan alapított katonai érdemjel legelső kiosztása, és szeretné, hogy ennél az ünnepélyes eseménynél jelen legyen.*”

„*Nemsokára össze is gyülekeztek Kossuthnál az akkori Magyarország polgári és katonai nevezetességei, már akik Debrecenben voltak.*”

Kossuth rövid alkalmi szónoklattal nyitotta meg az ünnepélyt, elmondta azok nevét, akiket a második osztályú katonai érdemrenddel (három osztály volt) való kitüntetésre méltónak találtak, és befejezésül azoknak, akik éppen jelen voltak, a mellére tűzte az érdemjelet.

A szertartás véget ért. Vetter éppen jelen volt; nekem sietős volt a dolgom, kaptam tehát az alkalmon, hogy Vetterrel legott közöljem jövetelem célját, és miután tőle azt a választ kaptam, hogy a VII. hadtest hadműveleti célja a legközelebbi hadjárat alatt a tiszai átkelésben adódó késedelmek ellenére sem változik: elhagytam Debrecen, és néhány órai ottidőzés után visszautaztam főhadiszállásomra, Egyekre.”²⁴

Jellemző, hogy Görgei a kitüntetett bajtársakra nem emlékezett pontosan, pontosabban csak azok jutottak eszébe, akiket nem szeretett. Nem szerette a republikánus érzelmeiről ismert Perczel Mórt, és nem szerette Vécsey Károly tábornokot, aki éppen az ő barátjával, Damjanichcsal veszett össze. Vécseyt – akinek érdemeit utólag sem ismerte el – viszont nem most tüntették ki, mint Görgei emlékezett, hanem csak később. Görgei utólag is felháborodott azon, hogy Klapka György kitüntetése elmaradt, mert Mészáros Lázár hadügyminiszter nehezen tudta megemészteni, hogy míg az ő északi hadműveletei kudarcba fulladtak, Klapka ugyanazon seregek élén sikerrel járt. Emlékirataiban is kiöntötte epéjét Görgei ama hadügyminiszter ellen, aki iránti hűségét

váci kiáltványában világgá kürtölte, és akit most fel sem keresett. Igaz, némi személyes bosszúra is volt oka, mert a szintén maliciózus hadügyminiszter a *Közlönyben* közzétett nyilatkozatában – a reá jellemző finom gúnnal – külön kiemelte, hogy Görgei „nagszerű hátrálása”, serege épségének megőrzése miatt nyerte el a kitüntetését.²⁵

Görgei Artúrt debreceni útjára elkísérte István öccse. Hazafelé neki a kitüntetett tábornok elbeszélte, hogy „nagy ünnepély volt, Vetter altábornaggyá nevezetett ki s a katonai 2-od fokú érdemjellel feldíszítettek Kiss Ernő, Vetter, Perczel, gróf Vécsey és bátyám is, hogy az elnök neki (bátyámnak) kétszáz ezer forintnyi nemzeti jutalmat ajánlott, bátyám ezt megköszönte, de el nem fogadta, mondván, hogy ha szerencsésen fejezzük be a háborút, akkor jutalmul a pesti tudományos-egyetemen a vegytanári széket kéri ki magának, amelyre már múlt tavasszal báró Eötvös miniszternél felajánlkozott; ekkor az elnök Vetterre hivatkozott, aki a hasonló összegű nemzeti jutalmat elfogadta, s e példa követésére azzal biztatta az elnök bátyámat, hogy gondoljon arra, miképp el is eshetik a haza szolgálatában s akkor neje özvegyiségre jut, fogadja hát el, ne magának, hanem a neje számára; mire bátyám azt felelte, hogy ha özvegyiségre jut a felesége, akkor majd visszamegyen Franciaországba rokonaihoz, majd gondját viselik azok, végső esetben pedig elmegy nevelőnőnek, úgy is megél”.²⁶

Görgey István emlékezetét alighanem bátyja emlékiratai frissítették fel, mert onnan került Vécsey a kitüntetettek közé.

Nem tudni, Görgei Artúr Debrecenben is szóvá tette-e a Klapkán esett igazságtalanságot. Mindenesetre március 10-én levelet írt neki, és ebben úgy számolt be debreceni útjáról, mintha csak vigasztalni akarta volna, és egyben keserűségét és abból fakadó elszántságát is fokozni: „Tegnap Debrecenben voltam. Ne kérdezz az ott nyert benyomásokról. Azok több mint kellemetlenek, nagyon is elsomorítóak!

Kevés ott a valódi hazafi! Mindenütt önzés, hiúság, a legjobb esetben kielégíthetetlen nagyra-vágyás!

Én abban a meggyőződésben élek, hogy Damjanich, Aulich, te és én sokat, nagyon sokat vihattunk volna végbe, ha főhadparancsnok nélkül maradtunk volna is.

Vetter altábornagy az összes magyar csapatok főparancsnoka! Az ég tegye szabaddá kebelét kicsinyes melléktekintetektől, s tölts be valódi hazaszeretettel! Ő reüsszírozni fog, ha a ti tanácsokat követi s az enyémet nem utasítja el.

Egyedül tévedéseknek teszi ki magát, s az osztrák meg fogja őt csalni.

Terveitekkel teljesen egyetérték, de Vetter kinevezetése által lépteink egyelőre megbénítván, s az idő és alkalom jó része elveszett.”²⁷

Ugyanazon a napon Görgei levélben Damjanichnak is beszámolt tapasztalatairól: „Maradjon jelszavunk: a haza megmentése! [...] Az országgyűlés gyanakszik a hadseregére. A hadügyminiszter a múltnak szoborképe, képtelen helyesen fogni fel a jelent, avagy csak himni is benne. Vetter, a mi főparancsnokunk, válságos percekben kétízben is nem vállalta el a fővezényletet. Egyedül Kossuth hisz a forradalomban, a hadseregben s önmagában. Egy antik, tiszta jellem – kár hogy nem katoná! A hadsereg, voltaképpen annak egyes részei, többnyire mindenik saját vezéréhez ragaszkodik, s ezért a haza sorsa nagyrészt ezek kezében van. Ezért egyre van szükségünk, és ez: egyetértés egymás közt és az elnökkel!”²⁸

Éles szavakat vetett papírra Görgei. Levelei tanúsítják, megint politizált – a hadsereg egysége és a győzelem érdekében. Március 7-én kelt Damjanich együttműködési ajánlata: „Egész határozottsággal a jelen pillanatban működéseim legközelebbi tárgyát meg nem jelölhetem, de minden bizonnyal nekem minden hadmozdulatom az önéi után fog igazodni, és lehet, hogy már holnap idehagyom a Tiszavonalt, mihelyst csak bizonyos értesülést kapok az ön mozdulásáról. Az én operációim egyszerűek: fölkeresem az ellenséget és derék vitézeim segítségével remélek győzni.”²⁹

Görgei talán azt is tudta, hogy levelezőtársa korábban már Vetterrel is összekapott, és aligha mutat sok készséget fővezérsége elfogadására. Vukovics, aki Damjanichnak vitte a táborba a kitüntetést, később úgy emlékezett, hogy Damjanich azért is haragudott az új fővezérre, mert ez megróttta őt „*a túl engedett mérsárlásért*”, amely még 1848 novemberében a temesőri szerbek elleni csatát követte,³⁰ más szóval hagyta, hogy olyan brutálisan felprédálják a helységet: ebben – főleg a rablásban – Rózsa Sándor jeleskedett.³¹

Görgei idézett levelében – láttuk – még némileg tüzelte is Damjanichot, akinek per-se több se kellett, nemsokára neki is ugrott az új fővezérnek, mire ez olyan eperohamot kapott, hogy vissza kellett vonulnia, és március végén Görgei mint rangidős tábornok ideiglenes főparancsnokként a seregek élére állhatott. Klapkát viszont – még március 10-én – úgy vigasztalta, hogy az is értsen a szóból: eltűrik Vettert, ha nem akadályozza őket. A levelek egyértelműen jelzik a szereposztást: A jó stratégia Klapka, a faltörő kos Damjanich és a bölcsen kiegyensúlyozott megbízható Aulich, mindhárman Görgeinek, a nagy karmesternek az emberei. Szemere Bertalan, aki mint kormánybiztos közlelről is megismerhette Görgeit, epésen hangsúlyozta is 1852-i POLITIKAI JELLEMRAJZOK című művében, hogy ő a magyar szabadságharcot szolgáló hadvezéreknél „*nagyobb mester volt az emberek megnyerésében és felhasználásában*”.³² Mentse a cél: a győzelem vágya, és a tavaszi hadjárat igazolta a „diplomáciai” előkészítést, ami elengedhetetlen eleme a hadművészetnek. Görgei meg tudta teremteni a megfelelő összhangot a koncentrált támadáshoz, amelynek legnagyobb előmozdítója Kossuth volt, az emberarcú Robespierre, aki a Megvesztegethetlentől eltérően többször is kiszállt a katonai táborba, és mindent megtett a hadvezérek közötti összhang érdekében. Erre pedig azért is szükség volt, mert az ellenfél túlerőben volt, és csak úgy lehetett legyőzni, ha a meglehetősen széthúzó frontvonal egyik pontján meglepetésszerűen nagyobb erőt tudnak felvonultatni, és az erőfölényt ki is tudják használni. Kockázatos vállalkozás. De az elszántság és a győzelem akarása is jelezte már a siker esélyét.³³

Kossuth még aznap – március 9-én – délután az országgyűléssel lelkesen közölte, hogy „*egy szerencsés véletlen bizonyos értekezés végett a hadjáratra nézve Görgei tábornokot körünkbe hozá*”. És ami még fontosabb: „*tiszta lélekkel*” hangoztatta, hogy a seregvezérek elfogadják fővezérnek Vettert. Görgei látogatása megnyugtatta, és a kitüntetési szer-tartás jelentőségét is emelte. Mint fejtegette: „*Jelentem egyszersmind a t. háznak, hogy ma egy nem akarom mondani fényes, hanem részemről legalább sokáig kedves emlékezetemben maradó jelenetben voltam szerencsés részt venni, melyről megvallom, sajnálom, hogy nem intézkedtünk úgy, miszerint oly helyen történt volna, hol a közönségnek minél nagyobb része lehetett volna tanúja a kormány s a kormány által a nemzet azon akaratának, miszerint nem az, hogy meg akarja hálálni vitézeinek azon feláldozását, miként véröknek s éltöknek kockára vetésével iparkodnak e hazát megmenteni, mert ez oly érdem, melyet meghálálni nem lehet, hanem hogy lehetek volna tanúi a kormány azon akaratának, hogy az érdemeket méltányolva, magát az érdemek kitiüntetésére kötelezve érzi. Értem t. ház, hogy ma történt az országgyűlés kegyes jóváhagyása következtében felállított katonai érdemrendeknek, amennyiben ezen jelek ideiglenesen elkészültek, legelső kiosztása a t. ház több tagjai jelenlétében; azoknak, akik jelen voltak, nevezetesen Vetter altábornagy, Görgei tábornok és vitéz követársuk Perczel tábornok uraknak melletti (éljenek!) ezen érdemrend középosztályával a nemzet nevében nem mondom feldíszesítettéven, hanem a nemzet nevében keblökre tűzétéven azon zálog, hogy valamint ők szívök tisztasága s igaz magyar érzelmöknél fogva a hazának mindig hívei maradnak, úgy azon zálog odatűzésével a nemzet lekötötte irántuk a nemzet nagyrabecsülésének, tiszteletének és érdemeik elismerésének zálogát.*”³⁴

Ez történt – a hivatalos források alapján – 1849. március 9-én. Világos után viszont megmozdult az emlékezet. Az író-politikusok olyan kitüntetéstörténetet agyaltak ki, amelynek az ellenkezője sem igaz, vagy inkább az ellenkezőjéhez áll közelebb az igazság. Olyan meggyőző erővel „emlékeztek”, hogy a mai szakirodalom is több-kevesebb kéttelvel némi hitelt ad Kossuth bocsánatkérésének.³⁵

A legérdekesebb az írók történetében Görgei alakjának megformázása. Nem sikerült. A tábornok bonyolultabb személyiség volt. Mindegyik forrásban – saját leveleiben is – a másik arcát villantja fel, vagy azon egy újabb vonást. Talán elmondhatta volna, amit 1843-ban István öccsének írt: „*jellemem azóta, hogy szabadsággal odahaza jártam, apródonkint bizonyos fokig a kaméleon természetéhez közelített*”.³⁶ A forradalom pedig végleg hazahozta, hadd járja ő is a demokratikus kultúra labirintusát, ahol a kaméleonkodás sokak számára arany szabály lett, az életben maradás törvénye. 1849 tavaszán azonban ott és akkor egymással azon vetélkedtek, hogy a közös ellenséget ki veri meg, az egymás elleni indulatokat is annak rendelték alá, és ezek még a közös küzdelemre ösztönöztek. Ugyanakkor élt valamiféle bizalmatlanság is, amely olykor elcsitult, olykor pedig erőre kapott. Kesergett is Vetter: Kossuth „*azt is megkérdezte [Görgeitől], hogy fővezérül való kineveztetésemet miként fogadná. Mily kölcsönös jezuizmus e két férfi viseletében, akik egymást lelkiük mélyéből gyűlölték!*”³⁷ Tudjuk, nem mindig! Bár a forradalmi demokratikus kultúrával járó paranoia válságos időkben felerősödött.

A kitüntetésről szóló megnyilatkozásokat nem csupán azért idéztük fel, hogy hadd lássuk, miként akar az író a múlt átírásával jelent és jövőt alakítani. Kemény Zsigmond mint politikus tette ezt, valamiféle kínos helyzet hálójába fogva Kossuthot, hogy jó alaposan lejárassa. Lehet, hogy ő találta ki a pletykát. Jókai Mór pedig, elfelejtve saját korábbi tudósítását, felkapta, annak rendje-módja szerint, ahogy egy nagy mesélőhöz illett, kéjelgett benne, hogy aztán epigonja, Vas Gereben még rá is licitáljon.

Íróink nem vádolhatók a fantázia hiányával. Jókai mentségére legyen mondván, azért ő a legkevésbé tézisszolga. És ezt Vas Gereben története is példázza. Vas Gereben ugyanis kissé sután az árulómotívummal manipulált, úgy, hogy egyenesen Kossuthra hárítsa a felelősséget. Kossuth érzelgős, gyengekezű, irracionális egyedként jelenik meg, miközben az okos közvélemény Görgei példás megbüntetését várta volna. Az olvasó pedig azt érthette: ha beteljesült volna a közvélemény várákozása, elkerülhető lett volna Világos.

Jókai viszont eleget bolyongott maga is a demokratikus kultúra útvesztőiben, hogy találjon valami onnan kivezető fonalat. Ugyanakkor egyensúlyra is törekedett. Azt is akarta érzékeltetni, amit hajdan az *Esti Lapok*ban írt: „*A magyart senki sem győzheti le, csak a magyar maga.*”³⁸ Valamilyen végzettségűt akart sugallni a kitüntetési jelenet magas feszültségével. A katonai és polgári hatalom ellentétét végzetként próbálta és tudta megjeleníteni, azt, hogy mindannyian a végzet markában vergődünk. Az egészre Mészáros – általa kitalált – szavaival még a népi bölcsesség pecsétjét is ráverte. Kossuthot mégsem démonizálta, inkább befolyásolható, kissé nőies figurának állította be. Az elnök és a tábornok szembenállásában az érzélem és ész, képlékenység és akarat ellentétét akarta megszemélyesíteni. Később azonban a Kossuth gyávaságáról szóló pletykákat a maga újabb történeteivel próbálta ellensúlyozni. Azt is kiemelte, hogy a különböző híresztelések ellenére, a tavaszi hadjárat során, volt bátorsága Görgeyvel egy fedél alatt aludni.³⁹

És mintegy 1849-es újságírói tevékenysége jóvátételére a századforduló felé Jókai a nagy politikai döntést sem vetette el egyértelműen: „*Bizonyára, ha hiba volt a »függet-*

lenség» elhatározása, annak egy századrésze illeti meg Kossuthot, kilencvenkilenc édes mindnyájunké s abból is az osztrákoké a kvóta öregebb része.”⁴⁰

Jókai vallomása sokban összecseng azzal, ahogy Kossuth jellemezte önmagát: „én a népnék hű szolgája vagyok”.⁴¹ A nép és „szolgája” össze is forrt. Ezt Görgei 1852-i emlékiratában így érzékeltette: „Kossuth örülete sajnos a hívő nemzet evangéliuma volt.”⁴² Tegyük hozzá, amit elhallgatott: ő is vallotta egy ideig ezt az evangéliumot. Hiszen el kellett fogadnia Kossuth – kissé fenyegető – 1849. január 10-i vallomását: „Mi köztünk egy erkölcsi szent kapocs van fűzve, minél szentebb emberek közt nem volt soha.”⁴³ Ezért Kossuth valóban megbocsátó is tudott lenni, még akkor is, amikor megtudta, hogy Görgei a váci nyilatkozatban az OHB-t okolta a katonai kudarckéért: „Én – írta január 17-én a nyitrai kormánybiztosnak – a hazáért mindent felejtetni tudnék, még azt is, hogy [ez az] ember, kinek a haza megmentése tehetségét adtam kezébe nagy bizalommal, engem sárral dobáljon – csak a hazát mentse meg.”⁴⁴ Ugyanakkor készült a felelősségre vonásra is, mint január 21-én Szemere Bertalannak írta: „Ez emberrel nagy leszámolni valója lesz a nemzetnek, ha csak misztikus kalandjárásának valamely váratlan nagy eredményével nem lép meg.”⁴⁵

Görgei – miután a felvidéki ismerős tájakat megjárta hadaival – némi meglepetéssel azért szolgált. Tehermentesítette Debrecent. Kuruc portyára indult, szedett-vedett népség benyomását keltő vert haddal vágott neki az útnak, és fegyelmezett, harcedzett se reggel tért meg. Közben pedig a Délvidéken a bácskai sereg majdnem felbomlott. Kossuth még gyanakodott, és komoran hangzott, amit február 23-án éppen a Görgei táborába küldött kormánybiztosnak írt: „Én azt, aki szakadást, szakadás által pártütést idézne elő, az örökké való Istennek és a hazának nevében ámulónak nyilatkoztatnám.”⁴⁶ Amikor tehát március 9-én Debrecenben szembekerült az elnök és a tábornok, lett volna ok a vádaskodásra és a szabadkozásra, de ehelyett komoly eszmecsere parancsolt „a szent kapocs”.

Az eszmecsere után került sor a kitüntetésre. Láttuk a hivatalos forrásokat, és ismerjük az írói képzelet termékeit. Ha még kételyeink volnának a kitüntetéstörténet hiteletlenségéről, idézzünk meg néhány szemtanút. Először is Vukovics Sebőt, aki szintén emlékezett. Az ünnepen „Palóczy [az országgyűlés korelnöke] mondott, mint mindig, történelmi fűszerrel a jelenlevő közönséghez beszédet, Kossuth a megdicsőítettek mindegyikéhez, saját kezével tűzvén az érdemjelt mellökre. Ez alkalommal használta először, később Perczelre is alkalmazott azon frázisát: miként a história a választás urnájából szerencsés vonásának fogja jellemezni azon kinevezését, mellyel Görgeyt Schwechatnál a magyar sereg élére állította, keblének, mint mondá, barátját, szeretete tárgyát. Perczelnek Mészáros adá az érdemjelt által, e szavakkal: szónoklati ellenségemnek, harci barátomnak. A jelenetet nem éppen magasztaltság, de elegendő felélenkülés színezté. A jelenlevő tábornokok között Görgey hátul foglalt helyet, kerülni látszóan a közfigyelem magára vonását. Gorove barátom, midőn e napi eseményről szólva, Görgey tartózkodó magaviseletére vonatkozást tevék, észrehevő: qui se nequiter humiliat stb.”⁴⁷ Tehát „ki magát csalfán megalázza”, attól sok jót várni nem lehet...

Vukovics emlékeit hitelesíti még egy másik naplóró – országgyűlési képviselő – tanúnk is, Hunfalvy Pál, akinek a műve 1986-ban látott napvilágot.

Hunfalvyt tizenkét órára hívatta magához Kossuth, és még nem is árulta el, „mi végett”. Amikor Mészáros és Vetter megjelent, „Kossuth a köszöntés után előzőleg mondja Mészárosnak: itt van Görgey tábornok úr is. (Mert Görgey 8dikán este 9 órakor érkezett ide Füredről, mint mondatott később, tanácskozás végett.) Görgey hátul állott, nagy csizmában, egyszerű ruhában. Kossuth feléje mutatván kilépett, s meghajtá magát, mit Mészáros igen hidegen fogadott. Visszalépvén helyére kardját köti fel Görgey. Megnézém képét. Fialat, alig ütköző szakállú, komoly, jelentékeny kép; rövidre nyírt haja kiemeli homlokát, s valami merevséget kölcsö-

nöz a kifejezésnek. Az emberek bizonyos elfogultsággal tekintették, ki szándékosan, úgy látszott, vonul hátra.

Menjünk a másik nagyobb szobába, mond Kossuth. Abban körbe állván a jelenlevő követek, a kályha felé Vetter, megette mintegy Görgey (kinek oldalán táská vála), balja felől Vécsey, távolabb a követek között Perczel Mór; az ablaki asztalnál, melyen a rendek voltak, Kossuth, mellette Mészáros állottak; Madarász László, mint momus vagy udvari bolond, ott is eszelősködött.

Kossuth szavát emelte, hogy az országgyűlés megegyeztével érdemjeleket készíttetett a kormány, hogy ezzel is megmutassa, mennyire szereti a hősöknek érdemeit meghálálni, s kéri, hogy egyenként vegyék azt.

Szólott Palóczy László is néhány szót. Azután Kossuth megmondván, hogy Vetter; Görgey, Kiss Ernő, Damjanich, Guyon, Perczel Mór a kitüntettek, a jelenlevők melleire maga tűzte fel, úgy mint Vetternek, Görgeynek és Perczelnek melleire. Mindeniknek külön mondott néhány hízelgő, érdekes szót, Görgeynek nyomatékos, miszerint bizton reményli, a történelem azt fogja egyszer mondani, hogy mikor Kossuth Görgeyt kiemelte, szerencsés húzást tett. (Nem akarta-e avval Görgeynek eszébe juttatni, hogy Kossuthnak köszöni helyzetét?) A jelenlevők igen hangos éljennel kísérték Kossuth szavait, s Görgey képén pír futott fel, midőn magát némán meghajtá.⁴⁸

Szemtanú lehetett még Irányi Dániel képviselő is, aki akkor még jó viszonyban volt Görgeivel, de később már a függetlenség ügye árulójának tartotta. Ő Charles-Louis Chassin francia történétíróval közösen írt – A MAGYAR FORRADALOM POLITIKAI TÖRTÉNETE 1847–1849 című – művében szintén csak arra emlékezett, hogy „Görgei hallgatag volt, és szerénységet színlelt. A honvédelmi bizottmány elnöke néhány hízelgő szóval köszöntötte. Görgei ezt szenvtelenül fogadta”.⁴⁹

Hunfalvy, Vukovics és Irányi tanúságából kiderül, hogy talán lehetett érezni némi feszültséget az elnök és a tábornok között, de nem olyanformán, mint azt Jókai és Kemény emlékezetének – korántsem ártatlan – játékaik jelenítették meg.

Gyulay Lajos naplója ehhez képest semmitmondó, mégis fontos forrás. Eldönti a Hunfalvy- és Vukovics- – Jókai-, Kemény- és Vas-„vitát”. Eldönti, mint a szemtanú, még akkor is, ha emlékezetében az – általa is éltetett – áruló mítosza „drótos tót”-tá változtatta a hadvezért, akit azért még az orosz cár is csodált a maga módján, és ki vitatná, hogy a cár értett a hadművészethez – legalábbis íróinknál és a magyar fronton hadakozó osztrák tábornokoknál némileg többet, mert amikor látta az osztrák stratégiát, már érezte, hogy be kell avatkoznia.

A debreceni kitüntetés története mint egy pletyka anatómiája a történelmi emlékezet működésére vet némi fényt. Megkérdezhetjük, miként vállalkozhatott Kemény Zsigmond, Jókai Mór és Vas Gereben a célirányosan gonoszkodó fantaziálásra. Hiszen tudhatták, hogy más is ott volt, netán el is mondja az igazat. De a kitüntetés története arra figyelmeztet, hogy az olvasót miként lehet félrevezetni, ha maga is hagyja, sőt akarja. Más szóval: történetünk az olvasás felelősségére is int. A Horváth-művet olvasó Gyulay némileg éppen erről mondott le. Láttuk, hogy 1849 után miként kerítette hatalmába a bűnbakkeresés szenvedélye. Láttuk az áruló mítosznak racionális indítékait. Görgei ennek lett a „hőse” – villogó szemű démon vagy egyszerűen valamiféle „drótos tót”. Ugyanakkor láthatjuk, hogy naplórónk tudata némileg viaskodott a tudatába rögzült képpel. De nem próbálta felsorakoztatni, hogy mi szólhatott Görgei áru-lása ellen és mellette. Valamiféle hermeneutikus körbe került. Hitte, hogy Görgei áru-ló, mert tudta, és tudta, mert hitte. A vereségből indult ki, és nem az eredményből, ab-ból, hogy a forradalom és szabadságharc milyen erkölcsi tőkét jelentett.

Láttuk tehát, hogy az előljáróban említett festmény alakjai később, évek és évtize-

dek múltán mi minden érdekes dologra emlékeztek, és miket írtak, nyilván mondtak is. De ha egy órával a kitüntetés után megkérdeztük volna, mi érdekesre emlékeznek, alighanem azt válaszolták volna, semmire. Persze a festő azokat is odavarázsolta a képre, akik akkor éppen nem voltak ott, és jórészt a csatatéren tartózkodtak. Ezek közül kérdésünkre, hogy mit szólnak a történethez és annak képi megjelenítéséhez, egyszerűen: az emlékezet játékhöz, válaszként Kiss Ernő, gróf Vécsey Károly finoman szabadkozott volna; Damjanich János viszont – ha jól ismerjük – mondott volna valami rettenetesen posztmodernet.

Jegyzetek

1. Csetri Elek: GYULAY LAJOS (1800–1869). Europa Balcanica–Danubiana–Carpatica, 3. köt. 1998. 152–165.
2. GYULAY LAJOS NAPLÓI. 122. k. 362. Az 1849 utáni naplókat a kolozsvári Állami Levéltár őrzi a Gyulay–Kuun család fondjában.
3. I. m. 51. k. 90. Gyulay Lajos 1848–49-es naplóját 2003-ban jelentetjük meg Csetri Elekkel és V. András Jánossal.
4. Jókai Mór: EMLÉKSOROK. NAPLÓ 1848–49-BŐL. Szerk. Nemeskéri Erika. Bp., 1980. 118–124.
5. Jókai Mór: CIKKEK ÉS BESZÉDEK. VI. k. S. a. r. Láng József–Rigó László. Jegyzet Kerényi Ferenc. Bp., 1975. 11–15.
6. Jókai Mór: A HISTÓRIA TAROKKPARTI. Szerk. Gángó Gábor. Bp., 1996. 88–92.
7. Jókai Mór: AZ ÉN ÉLETEM REGÉNYE. Bp., 1912. 76–77.
8. Jókai Mór: CIKKEK ÉS BESZÉDEK, II. 104–105.
9. Madarász József. MARTIUS 9. *Debrecezeni Lapok*, 1849. márc. 10. 6. sz.
10. DEBRECEN MÁRCIUS 10-KÉN. *Marcius Tizenötödike*, 1849. márc. 10. 22. sz. 85.
11. Debrecen, mart. 7. *Alföldi Hírlap*, 1849. márc. 7. 19. sz. 76.
12. Beksics: KEMÉNY ZSIGMOND. A FORRADALOM S A KIEGYEZÉS. Bp., 1883. 110–111.
13. Vas Gereben: DEBRECENI NAPIK 1849-BEN. (AZ ÉRDÉMRENDSZÍTÁS). *A népbárát*, 1861. szept. 29. 38. sz. 300–301.; okt. 6. 39. sz. 309.; okt. 13. 40. sz. 318.
14. Az A4 alakú vízfestményt közli Makai Ágnes: „HŰ VITÉZSÉGÉRT...” (Bp., 2001) címlapja. Lelőhelye: MOL, P 295 Görgey család, 44. d.
15. Mészáros Lázár: EMLÉKIRATAL, II. Szerk. Szokoló Viktor. Bp., 1866. 83.
16. Makai Ágnes: „HŰ VITÉZSÉGÉRT...” I. h. 42.
17. SZÓSZÉK ÉS CSATATÉR. POLITIKUSI NAPLÓK ÉS VISSZAEM-LÉKEZÉSEK 1848–1849. Szerk. Hermann Róbert. Bp., 2000. 313.
18. Kovács Lajos: A BÉKEPÁRT A MAGYAR FORRADALOMBAN. Bp., 1883. 107–108.
19. KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI, XIV. (A továbbiakban KLÖM.) Sajtó alá rendezte Barta István. 618.
20. Hunfalvy Pál: NAPLÓ 1848–1849. Szerk. Urbán Aladár. Bp., 1986. 222.
21. KLÖM, XIV. 620.
22. KLÖM, XIV. 629.
23. Vukovics Sebő: VISSZAEM-LÉKEZÉSEI 1849-RE. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1982. 11.
24. Görgey Artúr: ÉLETEM ÉS MŰKÖDÉSEM, I. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1988. 434–436.
25. Makai: i. m. 56.
26. Görgey István: 1848 ÉS 1849-BŐL, II. Bp., 1888. 9.
27. Klapka György: EMLÉKEIBŐL. Szerk. Katona Tamás. Bp., 1986. 110–111.
28. Idézi Vukovics Sebő: i. m. 196.
29. MOL, P 295 Görgey család, 36. cs. b/6.
30. Vukovics: i. m. 12.
31. Horváth Mihály: MAGYARORSZÁG FÜGGTELENSÉGI HARCZÁNAK TÖRTÉNETE 1848 ÉS 1849-BEN, II. Genf, 1865. 90–91.
32. Szemere Bertalan: POLITIKAI JELLEMRAJZOK A MAGYAR SZABADSÁGHARC BŐL. Szerk. Hermann Róbert–Pelyach István. Bp., 1990. 195.
33. Hermann Róbert: 1848–1849. A SZABADSÁGHARC HADTÖRTÉNETE. Bp., 2001. 314.
34. KLÖM, XIV. 615–616.
35. Makai: i. m. 41. A következő figyelmeztetés előrebocsátásával idézi Jókai beszámolóját a kitüntetési jelenetről: „*Idékváncokzik Jókai Mór egyik írásának néhány részlete az ominózus debreceni kitüntetési ünnepségről, amely az író saját bevallása szerint sem felel meg teljesen a történelmi hűségnek, de a neveket pár szóval hús-vér emberekre gyúrja, és a légkört, a közhangulatot utólérhetetlenül tánya elénk.*” Vö. Kosáry Domokos: A GÖRGEY-KÉRDÉS TÖRTÉNETE, I. Bp., 1994. 275. Jókai 1861-i beszámolóját így értékeli: „*Itt Görgey már nem oly félelmetes, Kossuth pedig már nem oly riadt. De másrészt azért is, mert ko-*

rántsem biztos, hogy ez a leírás, ha van is benne valami igazság, az egykori jelenetet, hiteles szemtanú tollából, egészen úgy adja vissza, ahogyan annakidején valóban végbement. Jókai itt ugyanis alighanem az utolsó hetek Görgey–Kossuth ellentétét vetítette vissza, sűrítve, egy olyan, korábbi időszakra, amikor még hamar zavartalanná vált a kölcsönös megbecsülés és egyetértés a két személyiség között.”

36. Görgey István: GÖRGEY ARTHUR IFJUSÁGA ÉS FEJLŐDÉSE A FORRADALOMIG. Bp., 1916. 179.

37. Vetter: EMLÉKIRATAI. 336. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 3030. 336.

38. Jókai: CIKKEK, III. 444.

39. Jókai: AZ ÉN ÉLETEM REGÉNYE. 75.

40. I. m. 92.

41. KLÖM, XIV. 115.

42. Görgey: ÉLETEM, II. 8.

43. KLÖM, XIV. 81.

44. KLÖM, XIV. 157.

45. KLÖM, XIV. 180.

46. KLÖM, XIV. 532.

47. Vukovics: i. m. 12.

48. Hunfalvy: NAPLÓ. 221–222.

49. Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin: A MAGYAR FORRADALOM POLITIKAI TÖRTÉNETE 1847–1849, II. Ford. Szoboszlai Margit. Szerk. Spira György. Bp., 1989. 161.